

Lisansüstü Halkla İlişkiler Eğitiminde Eğilimler: Doktora Tezleri Üzerine Eleştirel Bir Bakış

Büşra Göküş¹

Prof. Dr. Özlem Alikılıç²

Özet

Üniversitelerin lisansüstü eğitimleri, üst düzey bilimsel bilginin geliştiği ve akademik çalışmaların yapıldığı önemli bilim üretme sistemleridir. Lisansüstü enstitülerin programlarında yüksek lisans ve doktora çalışmaları, akademik araştırmaların önemli bir kısmını oluşturur. Özellikle doktora tezleri, bilimsel bilginin gelişimi ve yayılması açısından önemlidir. Çünkü bir doktora tezi, uzmanlaşmış bilginin yanı sıra bu bilgiyi daha da ileriye taşıyan araştırmanın bir sentezidir. Ancak Türkiye’de iletişim fakültelerindeki (altmış yedi iletişim fakültesinde; otuz dokuz halkla ilişkiler ve tanıtım programı ve otuz dokuz halkla ilişkiler ve reklamcılık programı) lisans müfredatlarına bakıldığında, eleştirel kuram temelli dersler yerine ağırlıklı olarak ana akım kuramlardan temel alan derslere yer verildiği gözlenmektedir. Bu çalışmanın bulguları kapsamında da iletişim ana bilim dalına bağlı halkla ilişkiler doktora programlarında (on halkla ilişkiler ve tanıtım, dört halkla ilişkiler ve reklamcılık, iki halkla ilişkiler ve bir reklamcılık ve halkla ilişkiler) müfredatlarında ve hazırlanan tezlerde de ana akım kuramlardan temel alan tezlerin hala egemen olduğu söylenebilir. Bu çalışma, 1992-2023 yılları arasında Türkiye’de halkla ilişkiler alanında yazılmış doktora tezlerini inceleyerek, incelenen konular itibarı ile doktora seviyesindeki halkla ilişkiler eğiliminin ana akım veya eleştirel olup olmadığını ortaya koymayı amaçlamıştır. Bulgulara göre, tez konularının ağırlıklı olarak ana akım halkla ilişkiler teorilerden beslendiği (S=129), eleştirel kuramlardan beslenenlerin ise sayıca nadir (S=1); tezlerde ana akım üzerinden en çok araştırılan konuların ‘Kurum içi halkla ilişkiler’, ‘Sosyal medya’ ve ‘Stratejik iletişim’ olduğu belirlenmiştir.

Anahtar kelimeler: Halkla İlişkiler, Lisansüstü Halkla İlişkiler, Halkla İlişkiler Doktora Tezi, Eleştirel Kuramlar, Eleştirel Düşünce

1. Giriş

Düşünme, şimdiki zamanı yorumlamaya çalışan aktif, amaçlı ve sistematik bir zihinsel süreci içerir (Cüceloğlu, 1999). Vural (2004)’a göre iyi bir eğitim, öğrencilere eleştirel

¹Yaşar Üniversitesi, İletişim ABD Lisansüstü Öğrencisi

busragokus@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0001-7869-3474>

²Yaşar Üniversitesi, İletişim Fakültesi

ozlem.alikilic@yasar.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0001-6311-2622>

düşünme yeteneği kazandırmalıdır; çünkü düşünme becerileri, onların yeni bilgileri anlama ve uygulama yeteneklerini etkileyebilir. Bilimsel düşünme, analitik düşünme ve yaratıcı düşünmenin yanı sıra eleştirel düşünme de son yıllarda popülaritesi önemli ölçüde artan ileri düzey bir düşünme yöntemidir. Eleştirel düşünme kavramının Sokrates'e kadar uzanan derin bir tarihi vardır (Haladyna, 1997). O dönemde düşünme kavramı mantıksal düşünme eylemi olarak kabul ediliyordu. Zamanla olayların kesin tanımını ve değerlendirilmesini anlamak için "düşünme" terimi kullanıldı. "Eleştirel düşünme" kavramı ise, "yargılama sanatı"nı ifade etmek için kullanılan ifadeye dönüştürülmüştür (Lipman, 2003). Literatürde eleştirel düşünmenin genel kabul görmüş bir tanımı bulunmamaktadır (Siegel ve Carey, 1989; Cairns, 1996). Bu yüzden farklı tanımlarla karşılaşabilmek mümkündür. Eleştirel düşünme deyince akla ilk gelen bilim insanlarından olan Watson ve Glaser'a göre (1964), eleştirel düşünme; tavırların, tutumların ve bilgilerin yanı sıra kullanılan ve uygulanan beceri, tutum ve bilginin birleşimidir. Ülkemizde eleştirel düşünmenin ilk tanımlarından biri Kazancı (1989) tarafından yapılmıştır. Kazancı (1989) eleştirel düşünmeyi, bilim, kültür ve sanatla ilgili konuların tutarlılığını ve geçerliliğini değerlendirmek için kullanılan bir kavram olarak tanımlamaktadır. Güven ve Kürüm (2004) ise eleştirel düşünmeyi; sorgulama, yargıda bulunma, sonuç çıkarma gibi ileri düzeyde zihinsel beceriler gerektiren aktif, hedefe yönelik, kanıta dayalı, kapsamlı bir süreç olarak tanımlamaktadır.

Bilgi toplumunun gelişmesi ve yaygınlaşmasında bilgi itici bir güçtür. Üniversiteler gerçek bilgiyi üreten önemli kurumlardır. Üniversitelerin kültürel değişim, teknik eğitim, bilimsel araştırma ve eğitim işlevleri bulunmaktadır. Ancak bugün mesleki ve teknik eğitim boyutunun daha öne çıktığı gözlemlenmektedir. Bu durum aynı zamanda üniversite mezunlarının profesyonel, deneyimli ancak yaratıcılık ve eleştirel düşünceden uzaklaşmış uzmanlar olarak meslek dünyasına girmelerine neden olmaktadır. Bunun yanı sıra, sınav sistemine de birtakım eleştiriler getirilmiştir. Hatta öğrencilerin, düşünce özgürlüğünü kısıtlayan bir sınav modeli içinde büyüdükçe sorgulamayan, merak etmeyen, hatırlamayan ve ezberleyerek öğrenen bir yüksek öğrenimli kitleye dönüştükleri de iddia edilmektedir (Demirtaş ve Özer, 2015). Bununla birlikte üniversitelerde yürütülen bilgi üretimi araştırmalarının, temel veri olup olmadığına bakılmaksızın müfredatın bir parçası olması gerektiğini belirtmek düşündürücüdür (Tuncer, 2011). Ayrıca üniversitelerin, yalnızca bilgi aktaran, hâkim görüşlerin dışındaki görüşleri engelleyen "bilimsel topluluklar" tarafından kuşatıldığı da belirtilmektedir. Ancak toplumsal sorunlara çözüm bulmanın, özgün ürünler üretmenin ve öğrencilere vizyon kazandırmanın en önemli ön koşullarından biri akademik özgürlüktür (Atasoy, 2018). Üstelik bu durumun üniversitelerin yaratıcılığına da zarar vereceği belirtilmektedir (Berlinguer, 2009).

Eğitim; bilginin, becerilerin, alışkanlıkların, inançların, tutumların ve değerlerin oluşma sürecidir. Bu süreç yalnızca kişinin doğal yeteneklerini geliştirmekle kalmaz, aynı zamanda onun toplum ve yaşamı için gerekli bilgi ve becerileri edinmesine de olanak tanır (Freire, 1995). Bu durum, düşünmeyi ve buna bağlı olarak eleştirel düşünme becerilerini geliştirmeyi de içerir. Eleştirel düşünme becerisinin geliştirilmesinde öğrenme programları,

öğrenme ortamları ve öğretmen etkinlikleri önemlidir (Kökdemir, 2012). Tarih boyunca hem fen bilimlerinde hem de sosyal bilimlerde birçok teori geliştirilmiştir. Kuramlar gerçeği bulmada, eylemi organize etmede ve bilgi üretimine rehberlik etmede önemlidir. Ancak birçok gelişme ve paradigma değişimi nedeniyle geleneksel teoriler ve felsefi yaklaşımlar önemli değişikliklere uğramıştır (Şimşek, 1997). Geleneksel yöntemlerin etkisi tamamen ortadan kalkmamış olsa da bu değişiklikler yeni kavramların ortaya çıkmasına neden olmuştur. Eleştirel teori, pozitivist yöntemlere karşı geliştirilmiş, eğitim ve bilgi yönetimi alanlarında oldukça faydalı olan sosyolojik bir teoridir (Demirtaş ve Özer, 2015).

Ana akım yaklaşımlara karşı örüntüsüyle bilinen eleştirel kuramlar, çeşitli disiplinlere dayanan güçlü kuramsal çerçevesi ile insan davranışını ve ilişkilerini bütüncül ve çok yönlü olarak anlamaya çalışmaktadır. Bu anlama çabası, geleneksel düşünce sistemlerine uymaktan ziyade sorgulama, araştırma ve eleştirel düşünme gibi üst düzey zihinsel becerilerin geliştirilmesini gerektirmektedir. Eleştirel kuramlar, pozitivist yaklaşımı ve onu temel alan ana akım kuramları eleştirel bir analize tâbi tutmayı amaçlar (Bakız, 2004). Ana akım teorilerinin çoğu katı ve doğrusal bir yaklaşıma sahiptir; standart ölçüm araçlarını kullanarak gözlemlenen davranışlara ve davranış değişikliklerine odaklanır ve bazı temel içgörülerden yoksundur (Çoban ve Buz, 2008). Bu bağlamda pozitivism, insanın ilgi ve bilgisini, soyut değerlerden ziyade somut gerçekliklere dayandırmaktadır.

Eleştirel kuramlar, insan davranışını ve güç ilişkilerini anlamayı amaçlayan teorik bir çerçevedir. Temel ilkeler aynı zamanda iletişim ve bilginin gücünü, sosyal ve kültürel olguları ve insan etkileşimini daha iyi anlamak için de önemlidir. Geleneksel eğitim yöntemleri, eğitimi tanımlamak ve uygulamak için davranışsal bir yaklaşım kullanır. Bu görüşe göre eğitim, insan davranışlarının istenilen yönde değişmesi anlamına gelmektedir (Yılmaz ve Altinkurt, 2011). Geleneksel eğitim yaklaşımları, egemen bir gücün kontrolü altındaki eğitim programları aracılığıyla itaatkâr ve tekdüze öğrencileri yetiştirmiştir. Eğitimciler öğrencilere gerçeklikten uzak içerikler yüklemekte ve öğrenciler ezber dayalı anlatımlı eğitim sisteminin pasif katılımcıları haline gelmektedir (Chomsky, 2007; Spring, 1991). Eleştirel kuram açısından ise eğitim, bireylerin ve grupların görüşlerini ifade etmelerine, aktif olmalarına, eleştirel düşüncelerine ve çözüm odaklı olmalarına olanak sağlayan bir özgürlük aracıdır (Atasoy, 2018). Bu nedenle eğitim programları arasında eleştirel kuramlar, eleştirel düşünme becerisine sahip kişilerin yetiştirilmesinde önemli bir rol oynamaktadır.

Son yıllarda düşünme yeteneğini geliştirmek birçok ülkede önemli bir konu haline gelmiştir. Araştırmalar, öğrencilerin düşünme yeteneklerini geliştirme kapasitelerinin sınırlı olması nedeniyle çeşitli sorun ve sorunlarla karşı karşıya kaldıklarını göstermektedir. Bu sorun ilkokuldan üniversiteye ve lisansüstü eğitime kadar kendini göstermektedir (Güneş, 2012). Yapılan araştırmalar düşünme becerilerinin 12-13 yıllık eğitimden sonra bile gelişmediğini; lise, üniversite gibi eğitim kurumlarının öğrencilerin düşünme becerilerinin gelişiminde normalin altında bir etkiye sahip olduğu tespit edilmiştir (Perkins, 1987; Nickerson, 1988). Bu nedenle eğitim çalışmalarının bu becerileri geliştirmeye odaklanması

gerekmektedir.

Üniversitelerin lisansüstü eğitimleri hem yapısal hem de teorik açıdan üst düzey bilgi üretme işlevi taşıyan önemli bilim üretim sistemleridir. Bu programlar, üst düzey bilimsel bilginin gelişimine katkıda bulunur ve akademik araştırmaların gerçekleştirildiği ortamları sağlar (Varış, 1973). Üniversitelerdeki akademik çalışmaların önemli bir bileşeni olan enstitülerin lisansüstü programları, yüksek lisans ve doktora çalışmaları aracılığıyla bilimsel araştırmaların önemli bir ayağını oluşturur. Yüksek lisans tezlerini de dahil etmek mümkündür ancak özellikle doktora programları kapsamında yazılan tezler, bilimsel bilginin ilerlemesi ve yayılması açısından büyük bir öneme sahiptir. Çünkü bir doktora tezi, uzmanlaşmış bilginin yanı sıra bu bilgiyi daha da geliştiren bir araştırmanın sentezi niteliğindedir. Ancak lisans eğitimi seviyesinden başlayarak lisansüstü eğitim sürecinde de görülmektedir ki eleştirel düşünceyi tetikleyecek olan eleştirel teorilere kıyasla, daha çok ana akım teorilere vurgu yapıldığı gözlenmektedir. Bu durum, iletişim ana bilim dalına bağlı halkla ilişkiler doktora programlarında (on halkla ilişkiler ve tanıtım, dört halkla ilişkiler ve reklamcılık, iki halkla ilişkiler ve bir reklamcılık ve halkla ilişkiler) yazılan tezlerde de ana akım bakış açısı ve teorilerin hala egemen olduğu gerçeğini ifade edebilir. İşte bu çalışma, bu varsayımın doğruluğunu test etmek amacıyla 1992-2023 yılları arasında Türkiye’de halkla ilişkiler alanında yazılmış doktora tezlerini inceleyerek, incelenen konular itibarı ile doktora seviyesindeki halkla ilişkiler eğiliminin ana akım veya eleştirel olup olmadığını ortaya koymayı amaçlamaktadır.

2. Halkla İlişkiler Eğitiminde Eleştirel Yaklaşımların Önemi

Halkla ilişkilerin tanımı, faaliyetleri ve yürütülmesi ile ilgili kaynaklar, Türkiye’de oldukça yaygındır. Ancak, bu kaynakların çoğu tarihsel bağlamdan uzak tutularak ve genellikle de kuramla bağlantılı olmayan, Amerikan odaklı tanım ve açıklamalar olarak yer almaktadır. Bu tanımlara göre, halkla ilişkiler, çeşitli kurumlar, firmalar ve topluluklar için her iki tarafın iletişimini sağlamakla görevli bir aracı kurum olarak görülmektedir. Bu bağlamda, halkla ilişkiler, örgütsel yapıların kurumsal etkinliğini artıran ve dolayısıyla toplumun sağlıklı işleyişini destekleyen, herkese faydalı demokratik bir kurum olarak ortaya çıkmaktadır (Keloğlu, 2003).

Türkiye’de halkla ilişkileri tarihsel bağlam içinde ele alıp inceleyen ve eleştirel yaklaşımlardan faydalanan kaynaklar ise nadirdir. Üniversitelerdeki halkla ilişkiler eğitiminde kaynak olarak okutulan kitapların arasında kitap bölümü veya alt başlık olarak değinilen kısımları eleştirel yapan faktör de aslında, halkla ilişkilerin tanımlarına veya işlevlerine ilgili eleştiri getirmeleri değil, halkla ilişkilere atfedilebilecek olan iletişim teorilerini eleştirel paradigma üzerinden hareket eden anlamlandırmalarıdır. Dolayısıyla denilebilir ki, halkla ilişkilerle ilgili yazılan her eleştiri, eleştirel yaklaşım içine girmemektedir.

Halkla ilişkilerde tanım, tarih ve kuram bağına bakıldığında Amerika Birleşik Devletleri’nde belirli zamandaki gelişmelere paralel olarak, belirli uzman kişilerin ele aldığı

faaliyetler ışığında değerlendirildiği görülmektedir. Bu minvalde günümüzde halkla ilişkiler eğitiminin en gelişmiş olduğu ve 1920'li yıllardan bu yana üniversitelerde öğretildiği ülkenin de ABD olduğu aşikardır. Bugüne gelindiğinde halkla ilişkilerle ilgili yapılan tanımların, işlevlerinin özellikle Amerikan tarihsel sürecine bakarak farklılaşıp geliştiği görülebilir. Ancak bu tanımların yine de liberal, kapitalist ve ana akım sistem yaklaşımı çerçevesi dışına çıkamadığı izlenmektedir (Grunig ve Hunt, 1984; Cutlip, vd., 1985; Wilcox, vd., 1995). Üniversitelerin halkla ilişkiler eğitiminde kullandıkları kaynak kitaplardaki içerikler, halkla ilişkiler tarihine ve mesleki pratiklere sanki evrensel bir saptama ve gerçeklik gibi odaklanmış ve ideal halkla ilişkileri tarifleyen faaliyetlerden oluşmaktadır. Halkla ilişkiler eğitiminde bir diğer kaynak içeriği ise halkla ilişkileri belli bir işletme fonksiyonu ve endüstriyel ilişkilerin parçası olan bir kurumsal örgütlenme, hatta kurumsal etkinlikler planlayıp organize etmek açısından ele almakta ve hatta bu durum Keloğlu (2013) tarafından "...halkla ilişkilerin tanımı ve işlevini kapitalist üretimin bilincinin planlı olarak yaratılması bağlamında incelemek olarak nitelendirilmiştir...".

Elbette bugün dünyada, başta ABD ve Avrupa olmak üzere her ülkede halkla ilişkiler çalışmaları için lisans ve lisansüstü programları geliştirilmiştir. Örneğin Vural ve Yurdakul'un (2004) bir çalışması ilginçtir ki, batıda geliştirilen programlarda zorunlu derslerin azınlıkta, seçmeli derslerin ise çoğunlukta olduğunu göstermiştir. Bu çalışmada seçmeli derslerin öğrencilerin ilgi alanlarına göre değişiklik gösterdiği görülmektedir. Türkiye'de ise tersine, zorunlu derslerin daha fazla, seçmeli derslerin ise daha az olduğu dikkat çekmektedir (Vural ve Yurdakul, 2004). Türkiye'de halkla ilişkiler üzerine akademik çalışmalar, 1965 yılında Ankara Üniversitesi Basın Yayın Yüksek Okulu'nun kurulmasıyla başlamış, daha sonra halkla ilişkiler bölümleri iletişim fakültelerine bağlanmıştır (Tuncer, 2009). Türkiye'de 90'lı yıllardan itibaren iletişim alanında lisans ve lisansüstü eğitimi veren üniversitelerin sayısı artmıştır (Tokgöz, 2006). Kazancı (2007) Türkiye'de halkla ilişkiler eğitiminin, özellikle de basın-yayın yüksek okullarında gelişmesinin, sanata ve yaratıcılığa yeterince önem verilmemesinde önemli bir rol oynadığını belirtir. Carl'a (1982) göre gazetecilikle ilgili eğitim, halkla ilişkiler programlarında ihtiyaç duyulan becerileri sağlayamamıştır. Kazancı'ya (2007) göre ise halkla ilişkiler programlarındaki temel sorunun mesleki eğitimin teknik odaklı olması ve teknik yeterliliğin kavramsal düşünme ve yaratıcılıkla dengelenmemesine dayanmaktadır. Bu bağlamda hem eleştirel hem de yaratıcı yönlendirmenin olmaması, halkla ilişkileri teknik bir işletme fonksiyonuna indirgemektedir. ABD Halkla İlişkiler Eğitimi Komisyonu (Commission on Public Relations Education), 1980 yılında müfredata lisans, yüksek lisans ve doktora düzeyinde öneriler sunma yoluyla halkla ilişkiler eğitimi kurumsallaştıran bir rapor yayınlamıştır. Orada sunulan rapor da daha çok teknik işlevler üzerinde uzmanlaşmayı işaret etmekteydi (Cutlip, vd., 1985). 2006 yılında yayınlanan yeni rapor ise halkla ilişkiler eğitiminin halen sosyal ve ekonomik bilimlerden büyük ölçüde etkilendiğini belirtmektedir (The Professional Bond, 2006). Ancak tüm bu raporların sonunda vurgulanan nokta, bireylerin aldıkları eğitimin sonunda eleştirel düşünme, evrensel bakış açısı, ikna edici akıl yürütme gibi becerileri

kazanabilmesinin ne denli önemli ve gerekli olduğu vurgusudur. Bu beceriler ise ancak eğitim programına eleştirel düşünce, eleştirel yaklaşıma vurgu yapan dersler ile sanat ve yaratıcılık derslerinin dahil edilmesiyle mümkündür.

Eleştirel düşünme ve sorun çözme yeteneği, halkla ilişkiler öğrencilerine öğretilmesi gereken en kritik konular arasında yer almaktadır (Hornaman, 2000). Halkla İlişkiler Eğitimi Komisyonu (CPRE) tarafından desteklenen bir araştırmada, halkla ilişkiler uygulayıcısında bulunması en çok arzulanan yeteneklerin yazma, eleştirel düşünme, problem çözme, organizasyonel ve kişilerarası beceriler olduğu tespit edilmiştir (Duğan ve Aydın, 2018).

Üniversiteler her ne kadar lisans ve lisansüstü öğrencileri yetiştirmeyi amaçlasa da asli işlevi çağın gerektirdiği bilgileri sağlamak ve yenilerini yaratmak olmuştur. Bu bağlamda üniversiteler birer kurum olmanın ötesinde insan yaşamına entegre olan, bilimsel bilgi üreten ve var olan bilgiyi yayan kurumlardır (Atasoy, 2018). Üniversitelerin halkla ilişkiler lisans ve lisansüstü eğitimlerinin temel amacı, salt iletişim faaliyetlerini yürütmekle sınırlı halkla ilişkiler uygulayıcıları yetiştirmenin aksine, kişilerarası iletişimi etkin bir şekilde yönetebilen, edebiyat ve sanat gibi alanlarda sıklıkla bulunan yaratıcılık ve eleştirel düşünme becerilerini geliştirebilen uygulayıcılar yetiştirmektir (Tuncer, 2011).

Ancak Türkiye'de lisans düzeyindeki halkla ilişkiler eğitiminde analiz ve eleştirel düşünme derslerinin sayıca az olması, önemli bir eleştirel saptamadır (Alemdar ve Erdoğan, 2002; Becerikli, 2004; Peltekoğlu, 2011; Seferoğlu ve Akbıyık 2006; Solmaz, vd., 2012; Duğan ve Aydın, 2018). O yüzden halkla ilişkiler müfredatlarında, halkla ilişkiler teori ve uygulaması, analiz ve eleştirel düşünme derslerinin artırılması önerilmektedir.

Üniversitelerin lisansüstü eğitimleri, gerek yapısal gerekse de teorik olarak taşıdığı işlev itibarıyla üst bilimsel bilginin geliştiği ve akademik çalışmaların yapıldığı önemli bilim üretme sistemleridir (Varış, 1973). Enstitülerin lisansüstü programlarında bilimsel çalışmaların önemli ayağını oluşturan yüksek lisans ve doktora çalışmaları üniversitelerdeki akademik çalışmaların önemli bir bölümünü oluşturmaktadır. Özellikle doktora programları kapsamında hazırlanan tezler, bilimsel bilginin gelişimi ve yayılımı açısından oldukça önemlidir. Çünkü bir doktora tezi hem uzmanlaşmış bilginin hem de bu bilgiyi daha da geliştiren araştırmanın bir sentezidir. Ancak Türkiye'de iletişim fakültelerindeki (altmış yedi iletişim fakültesinde; otuz dokuz halkla ilişkiler ve tanıtım programı ve otuz dokuz halkla ilişkiler ve reklamcılık programı) lisans müfredatlarına bakıldığında, eleştirel kuram temelli dersler yerine ağırlıklı olarak ana akım kuramlardan temel alan derslere yer verildiği gözlenmektedir. Bu çalışmanın bulguları kapsamında da iletişim ana bilim dalına bağlı halkla ilişkiler doktora programlarında (on halkla ilişkiler ve tanıtım, dört halkla ilişkiler ve reklamcılık, iki halkla ilişkiler ve bir reklamcılık ve halkla ilişkiler) müfredatlarında ve hazırlanan tezlerde de ana akım kuramlardan temel alan tezlerin hala egemen olduğu söylenebilir. Bu çalışma, 1992-2023 yılları arasında Türkiye'de halkla ilişkiler alanında yazılmış doktora tezlerini inceleyerek, incelenen konular itibarı ile doktora seviyesindeki halkla ilişkiler eğiliminin ana akım veya eleştirel olup olmadığını ortaya koymayı amaçlamıştır.

3. Yöntem ve Örneklem

Araştırmada yöntem olarak içerik analizi kullanılarak 1992-2023 yılları arasında Türkiye'de halkla ilişkiler alanında yapılmış doktora tezleri incelenmiştir. İçerik analizi, yazılı ve sözlü verilerden elde edilen bilgilerin incelenmesine ve yorumlanmasına olanak sağlayan niteliksel bir analiz biçimidir (Cohen, 2007). Ayrıca içerik analizi, benzer verilerin belirli bir kavramsal veya tematik çerçeveye içerisinde bir araya getirilmesi, düzenlenmesi ve yorumlanmasını da içermektedir (Tutar ve Erdem, 2020). Bu kapsamda araştırmada ele alınan konuya yönelik ilgili doktora tezlerine ulaşılarak analizler yapılmıştır.

Doktora tezleri içerisinde içeriğini görmemize izin verilmeyen tezler inceleme dışında bırakılmıştır. Neticede 130 adet doktora tezi bu araştırmanın çalışma grubunu oluşturmuştur. Örneklem seçiminde ise doyma (tam sayım) örneklem seçim tekniği kullanılmıştır. Bu yöntem evrendeki her birimin örnekleme katıldığı örneklem seçim tekniğidir. Örnekleme oluştururken belirli bir özellik veya nitelik bakımından homojen bir grup içinde tam sayılarla belirli büyüklükte örnekleme ulaşmayı amaçlar (Lin, 1976).

4. Bulgular

Aşağıda, incelenen tezlerin yıllara, yaklaşımlara, araştırma yöntemlerine, tekniklerine ve en çok kullanılan model ve kuramlara göre analizleri bulunmaktadır.

Tablo 1: Doktora Tezlerinin Yaklaşımlarına Göre Dağılımı (1992-2023)

TEZ	ANA AKIM	ELEŞTİREL	TOPLAM
DOKTORA	129	1	130
%	%99,2	%0,8	%100

Tablo 1'e göre 1992-2023 yılları arasında Türkiye'de halkla ilişkiler alanında 130 doktora tezi yapılmıştır. Tezlerin 129'u ana akım halkla ilişkiler teorilerinden beslenirken (%99,2), sadece 1 tanesinin eleştirel kuramlardan beslendiği görülmektedir (%0,8). Her iki yaklaşım arasında karşılaştırma yapıldığında doktora tezlerinde ana akım yaklaşımın daha ağırlık kazandığı görülmektedir. Tablo 2'de doktora tezlerinin yıllara göre dengesiz bir dağılıma sahip olduğu görülmektedir. En fazla doktora tezinin yazıldığı yıl olarak 2021 (%10) yılı ön plana çıkmaktadır. Onu sırasıyla 2015 (%8,5), 2008 (%7,7) ve 2010 (%7,7) takip etmektedir. Her ne kadar yıllar arasında inişli çıkışlı bir dalgalanma olsa da yapılan çalışma sayısında yıllar ilerledikçe bir artış gözlemlenmektedir.

Tablo 2: Doktora Tezlerinin Yıllara Göre Dağılımı

DOKTORA (DR) YIL	FREKANS	%
2023	9	6,9
2022	9	6,9
2021	13	10,0
2020	10	7,7
2019	1	0,8
2018	9	6,9
2017	5	3,8
2015	11	8,5
2014	5	3,8
2013	7	5,4
2012	4	3,1
2011	6	4,6
2010	4	3,1
2009	2	1,5
2008	10	7,7
2007	7	5,4
2006	5	3,8
2005	4	3,1
2004	2	1,5
2003	1	0,8
2001	2	1,5
1996	1	0,8
1994	2	1,5
1992	1	0,8
TOPLAM	130	%100

Tablo 3: Doktora Tezlerinde En Çok Kullanılan Model ve Kuramlar

DOKTORA (DR) MODEL/KURAM	FREKANS	%
Mükemmellik Kuramı	6	5
Diyalojik İletişim Teorisi	5	4
Grunig ve Hunt'ın Dört Halkla İlişkiler Modeli	3	2
Enneagram Modeli	1	1
Kişisel Etki Modeli	1	1
Cox'un Perspektifi İle Propaganda Kuramı	1	1
Kullanımlar ve Doyumlar Yaklaşımı	1	1
Durumsal Halkla İlişkiler Modeli	1	1
Kapalı İletişim Modeli	1	1
Grunig ve Hunt'ın Dört Halkla İlişkiler Modeli ve Durumsal Halkla İlişkiler Modeli	1	1
Herhangi bir kuram/model tespit edilmeyen	109	84
TOPLAM	130	%100

Tablo 3'te halkla ilişkiler doktora tezlerinde yararlanılan model ve kuramların dağılımı verilmiştir. Bu verilere göre, 'Mükemmellik kuramı' en çok faydalanılan kuramdır. Onu sırasıyla 'Diyalojik iletişim teorisi' ve 'Grunig ve Hunt'ın dört halkla ilişkiler modeli' takip etmektedir.

Tablo 4: Doktora Tezlerinin Araştırma Yöntemlerine Göre Dağılımı

TEZ	NİTEL	NİCEL	KARMA	TOPLAM
DOKTORA	47	67	16	130
%	%36,2	%51,5	%12,3	%100

Tablo 5: Doktora Tezlerinin Araştırma Tekniklerine Göre Dağılımı

ARAŞTIRMA TEKNİĞİ	FREKANS	%
Anket	44	34
Karma	28	22
Derinlemesine Görüşme	19	15
İçerik Analizi	16	12
Tarihsel Araştırma Yöntemi	4	3
Örnek Olay	14	11
Literatür Taraması	3	2
Göstergebilimsel Çözümleme	1	1
Söylem Analizi	1	1
TOPLAM	130	%100

Tablo 4 ve 5'ten anlaşılacağı üzere, doktora tez çalışmalarında en çok nicel araştırma yöntemlerine (S=67) ve bu yöntemler arasında araştırma tekniği olarak en çok ankete (S=44) başvurulmuştur. Araştırma kapsamındaki doktora tezlerinde kullanılan yaklaşımların çoğunluğu ana akım yaklaşımlardır. Araştırma tekniklerinden en fazla anketin kullanılması da bu durumu desteklediği düşünülmektedir. Bulgulara göre, anketten sonra en çok kullanılan araştırma teknikleri 'Karma', ve 'Derinlemesine görüşme' olarak belirlenmiştir. Tablo 5'te sunulan verilere göre, 'Göstergebilimsel çözümleme' ve 'Söylem analizi' en az kullanılan araştırma teknikleri arasında yer almaktadır.

Tablo 6: Doktora Tezlerinin Temalara Göre Dağılımı

DOKTORA (DR) TEMALAR	FREKANS	%
Eğitim	6	4,6
Medya İlişkileri	4	3,1
Müşteri İlişkileri	5	3,8
Kriz	1	0,8
Stratejik İletişim	14	10,8
Sürdürülebilirlik/KSS	2	1,5
Etkinlik/Fuar	1	0,8

Tablo 6 devamı: Doktora Tezlerinin Temalara Göre Dağılımı

Sosyal Medya/Dijital	20	15,4
Siyasal Halkla İlişkiler/Kamuoyu	11	8,5
Sponsorluk	1	0,8
Bütünleşik Pazarlama İletişimi (IMC)	9	6,9
Uluslararası PR/Lobicilik	10	7,7
Kurum İçi Halkla İlişkiler	22	16,9
Diğer	10	7,7
Halkla İlişkiler Mesleği	7	5,4
Kültür, Sanat ve Spor	4	3,1
Sivil Toplum Kuruluşları PR	3	2,3
TOPLAM	130	%100

Tablo 6'da ki verilere göre, en çok işlenen konuların başında 'Kurum içi halkla ilişkiler', 'Sosyal medya' ve 'Stratejik iletişim' olduğu belirlenmiştir. Günümüzde özellikle kâr amacı güden organizasyonların hedefleri doğrultusunda hem kurum içi hem de kurum dışı sağlıklı, planlı ve kontrollü bir iletişim sürdürebilmeleri için halkla ilişkilere yöneldikleri görülmektedir. Bu durumun araştırmacıları 'Kurum içi halkla ilişkiler' üzerine daha fazla araştırma yapmaya yönelttiğini tablodaki verilerden anlamak mümkündür. İletişim teknolojilerinin günlük hayata dahil olması ve sosyal medyanın halkla ilişkilere etkisi, tablodaki verilerden de anlaşılacağı üzere araştırmacıları bu konu üzerinde de daha fazla araştırma yapmaya yönelttiği görülmektedir.

5. Sonuç

Eleştirel düşüncenin kazandırılmasında hiç şüphesiz üniversite eğitimi ve özellikle lisansüstü eğitimi çok önemli yer tutmaktadır (Kara, 2008). Lisans eğitiminde eleştirel yaklaşım odaklı derslerden uzaklaşmış bir eğitim almış olsalar da bilimsel beklenti, akademik olarak lisansüstü eğitimde bu önemli açığın kapanıyor olmasıdır. Lakin elbette tüm bilgileri eğitim programlarına koymak ve öğrencilere aktarmak mümkün değildir. Bu durumu kırabilmek için lisansüstü tezlerde eleştirel düşünce odaklı yaklaşıma gidilebilir. Sorgulayıcı ve önermeci bir örüntüyü vurgulayan eleştirel yaklaşımın genel anlamda iletişim fakültelerinde özel anlamda ise halkla ilişkiler alanında kesin bir şekilde yerleştirilmesi, sadece alanın bir disiplini olarak kabul edilmesi değil, bu alandan mezun olan uzmanların

mesleki başarılarında da bir ön koşul olarak görülmektedir (Özdemir, 2011). Becerikli'ye (2004) göre analiz ve eleştirel düşünme derslerinin sayıca arttırılması, halkla ilişkiler öğrencilerinin teorik bilgilerini pratik düzlemlere aktarmasını da kolaylaştıracaktır.

Bu araştırma kapsamında doktora tezlerinin taramasında ağırlıklı olarak ana akım araştırmalara ve özellikle pozitivist geleneğe uygun çalışmalar gözlenmiştir. Bu durum Işık ve Şimşek'in (2022) Türkiye'de halkla ilişkiler alanında yazılan doktora tezlerinin çoğunluğunun 'ana akım paradigmadan' beslendiği bulgusunu doğrulamaktadır. İncelemelere dayanarak söylenebilir ki eleştirel perspektiften bakan tez sayısı neredeyse yok denecek kadar azdır. Mevcut çalışmaların çoğunda ise kuramsal çerçevenin daha çok kavramsal çerçeve olarak sunuldukları görülmüştür. Hatta doktora tezlerinde kuramsal çerçeve yerine kavramsal çerçeve adı altında belirli kuramların sıralandığı, bu kuramlar arasında bir bağ kurulmadığı gibi, tezle ilgili bir ilişkilendirme ve değerlendirmelerin de eleştirel açıdan bir hayli uzak yapılandırıldıkları görülmüştür. Bu durum, Akçay'ın (2023) halkla ilişkiler alanında yazılan lisansüstü tezlerinin alana eleştirel bir yaklaşım geliştirmekten ziyade kurumlara yol gösterici bir rehber görevi üstlendiği bulgusu ile tutarlılık göstermektedir.

Araştırma bulgularına göre, 2000'li yıllarla beraber halkla ilişkiler araştırmalarının sayısında önemli bir artışın başladığı ve bu artışın dönemin ortalarında giderek daha da hızlandığı anlaşılmaktadır. Bu durum, 1990'lı yıllardan itibaren halkla ilişkiler alanında yazılan doktora tezlerinin sayısında artış olduğunu gösteren diğer çalışmaların sonuçlarıyla da tutarlıdır (Okay ve Okay, 2008). Halkla ilişkiler alanında yazılan 130 doktora tezinin 129'u ana akım halkla ilişkiler teorilerinden beslenirken, sadece bir tanesinin eleştirel kuramlardan beslendiği görülmektedir. Dolayısıyla yıllara göre artan doktora tezlerinin sayısı ile ana akım yaklaşımlardan beslenen araştırmaların birbirlerine paralel olarak arttığını söylemek mümkündür. Ana akım yaklaşımlardan daha fazla yararlanılmasının temel sebebi olarak halkla ilişkilerin pratik ve uygulamaya dayalı doğası ve bu alanda tüketici davranışlarına ilişkin ek araştırmalara ihtiyaç duyulması gösterilebilir. Bu durum Solmaz, Ergen ve Alkan'ın (2018) Türkiye'de halkla ilişkiler alanında yapılmış doktora tezlerinde halkla ilişkilerin pratik/uygulama alanı olarak ele alındığını ve bu durumun halkla ilişkiler uygulamalarının gelişiminin teorik gelişimden daha fazla önemsendiği bulgusunu doğrulamaktadır.

Halkla ilişkiler alanında yazılan doktora tezlerinde alt alan konularına bakıldığında ise en çok işlenen konuların başında 'Kurum içi halkla ilişkiler' geldiği görülmüştür. Kurum içi halkla ilişkiler, bir kuruluşun iç iletişimini yönetmede, çalışanların katılımını arttırmada ve kurumsal hedeflere ulaşmada önemli bir rol oynar. Değişen iş ortamı, teknolojik gelişmeler, kültürel değişimler ve rekabet ile kurum içi halkla ilişkilerin daha da önem kazandığını söylemek mümkündür. Ancak bu durumun, yine alana egemen olan sistem yaklaşımı çerçevesinde, kurum içi iletişimin çalışan motivasyonu ve verimliliğin artırılması, çalışanların kurum dışı marka elçileri olması ve sistemin daha etkili işlemesi için ne denli önemli olduklarının altını çizdiği anlaşılmıştır. Araştırma kapsamında

incelenen tezlerde 'Sosyal medya/dijital' ve 'Stratejik iletişim' kategorisinin en çok üzerinde durulan konular arasında yer alması, halkla ilişkiler uygulama alanlarındaki değişim ve gelişimi gösterir niteliktedir. Halkla ilişkilerin sürekli değişen doğası, teknolojik gelişmelerle birlikte stratejilerinin de yeniden yapılandırılmasına neden olmaktadır. Özellikle iletişim teknolojilerindeki gelişmelerle birlikte öne çıkan sosyal medya araçları, halkla ilişkilerin hedef kitleyle daha fazla ve hızlı etkileşim kurabilmesi için oldukça güçlü bir temel oluşturmaktadır (Phillips ve Young, 2009). Dolayısıyla halkla ilişkiler dönüşen dijital teknolojilere göre stratejilerini yeniden yapılandırmakta ve iletişim araçlarının değişen doğası ile kendini uyumlu hale getirerek eleştirel açıdan uzak ve kurumlara hizmet eden bir araca dönüşmektedir (Van Dijk, 2018). Bu durum, Botan ve Taylor'ın (2004) ana akım yaklaşımların halkla ilişkileri kurumsal hedeflere ulaşmak için bir araç olarak gördüğü yönündeki yaklaşımını da doğrulamaktadır.

İncelenen doktora tezlerinde kullanılan yöntemlere bakıldığında veri toplama tekniği olarak en çok anketin tercih edildiği görülmektedir. Bu durum halkla ilişkiler doktora tezlerinde nicel araştırma yöntemlerinin neden çok fazla tercih edildiğini de göstermektedir. Tezlerde en fazla kullanılan veri toplama yönteminin anket olması, tezlerin genellikle etki araştırmasına yönelik çalışılması olabilir. Halkla ilişkilere yönelik yapılan bilimsel araştırmalarda nicel verilerin ve hedef kitlenin veriye dayalı bir biçimde anlaşılmasına olanak sağlayan bilginin önemli olduğu görülmektedir (Bekman, 2022). Dolayısıyla nicel araştırma yöntemleri ile elde edilen bu veriler kurumların tüm stratejilerini ve iletişim şekillerini dönüştürmeye, hedef kitlenin veriye dayalı bir biçimde analiz edilmesine olanak sağlamaktadır. Araştırma bulgularına göre, anket yönteminden sonra en çok kullanılan araştırma teknikleri 'Karma', nitel analiz; 'Derinlemesine görüşme' ve 'İçerik analizi' yöntemleri olduğu belirlenmiştir (bkz. Tablo 5). Karma tekniğin temel avantajlarından biri, hem nicel hem de nitel araştırma yöntemlerini birleştirerek çeşitli veri türlerini kullanma yeteneğidir. Bu çeşitli veri türleri, araştırmacılara olayları farklı açılardan değerlendirme, eleştirel düşünmeye daha geniş bir perspektif katma fırsatı sunabilir. Benzer şekilde nitel araştırma teknikleri arasında yer alan derinlemesine görüşme ve içerik analizi de insanı ve toplumu anlamaya yönelik daha zengin ve bütüncül veriler sunması bakımından eleştirel düşünmeye daha kapsayıcı bir potansiyel kazandırabilir.

Çalışmada sadece 1992-2023 yılları arasında Türkiye'de halkla ilişkiler alanında yapılmış doktora tezlerinin ana akım ve eleştirel olup olmadığının incelenmiş olması bu çalışmanın bir sınırlılığıdır. Ayrıca araştırma kapsamına sadece YÖK veri tabanında kayıtlı olan tezlerin dahil edilmesi, henüz sisteme girilmemiş tezlerin kapsam dışı kalmasına neden olmuş olabilir. Bu çalışmanın ilerleyen aşamalarında, Türkiye'de halkla ilişkiler üzerine yapılan yüksek lisans tezleri de dahil edilerek çalışmalar genişletilebilir ve farklı analizlerde bulunulabilir.

Kaynakça

Akçay, E. (2023). Eleştirel halkla ilişkilerin görmezden geldiği bir alan olarak sponsorluk: Türkiye’de lisansüstü tezler üzerine bir inceleme. *İletişim Kuram ve Araştırma Dergisi*, (61), 20-40.

Alemdar, K., Erdoğan, İ. (2002). *Öteki Kuram*. Ankara: Erk.

Atasoy, F. (2018). Bir Sosyal Kurum Olarak Üniversite, Bilim Zihniyeti ve Türkiye. *Gazi Akademik Bakış*, 11(23), 289-316.

Bakız, B. (2004). Frankfurt Okulu ve Eleştirel Teori: Sosyolojik Pozitivizmin Eleştirisi. *Sosyoloji Dergisi*, 12-13, 135-158.

Becerikli, S. (2004). Türkiye’deki Lisans Düzeyindeki Halkla İlişkiler Eğitime İlişkin Bir Değerlendirme. *2nd International Symposium Communication In The Millennium: A Dialogue Between Turkish And American Scholars*, University Of Texas, Anadolu University, Istanbul University.

Bekman, M. (2022). Halkla İlişkiler Uygulamalarında Nicel Araştırma Yöntemi: İlişkisel Tarama Modeli. *Meriç Uluslararası Sosyal ve Stratejik Araştırmalar Dergisi*, 6(16), 238-258.

Berlinger, L. (2009). *Üniversitelerin Siyasi Geleceğine Dair Avrupa’dan Görüşler*, Çev: Ceyda Taşkiran, www.int.kocaeli.edu.tr/Dosyalar/Magnacharta.

Botan, C. H. Ve Taylor, M. (2004). Public Relations: State Of The Field. *Journal Of Communication*, 54(4), 645-661.

Cairns, M. A. (1996). Which Should I Teach: Critical Thinking Or Facts? Can I Do Both? Practical Thinking.

Carl, L. M. (1982). PR And Creativity. *Journalism Educator*, 37(1), 8-47.

Chomsky, N. (2007). *Demokrasi ve Eğitim*. C. P. Otero (Der.), Bgst Yayınları.

Cohen, L. (2007). Experiments, Quasi-Experiments, Single-Case Research And Meta-Analysis (Cohen, L., Manion, L. & Morrison, K. Der.) *Research Methods In Education*. New York: Routledge.

Commission On Public Relations Education (CPRE). (2006). *The Professional Bond-Public Relations Education And The Practice*. Public Relations Society Of America.

- Cutlip, S., Center, A., Brom, G. (1985). *Effective Public Relations*. Prentice Hall.
- Cüceloğlu, D. (1999). *İyi Düşün Doğru Karar Ver*. İstanbul: Sistem Yayıncılık.
- Çoban, A. İ., Buz, S. (2008). Eleştirel Teori: Gelişimi, Kabulleri ve Sosyal Hizmette Kullanımı. *Toplum ve Sosyal Hizmet*, 19(1), 71-88.
- Demirtaş, H. Ve Özer, N. (2015). Eleştirel Kuram Açısından Eğitim ve Eğitim Yönetimi. *Journal Of Teacher Education And Educators*, 4(2), 206-227.
- Duğan, Ö. & Aydın, B. O. (2018). Halkla İlişkiler Lisans Öğrencilerinin Eleştirel Düşünme Eğilimlerinin Belirlenmesine Yönelik Bir Çalışma. *Selçuk İletişim*, 11(2), 179-195.
- Freire, P. (1995). *Ezilenlerin Pedagojisi* (Çev. D. Hattatoğlu ve E. Özbek). Ayrıntı Yayınları.
- Grunig, J. E. Ve Hunt. T. (1984). *Managing Public Relations*. Holt, Rinehart And Winston.
- Güneş, F. (2012). Öğrencilerin Düşünme Becerilerini Geliştirme. *Türklük Bilimi Araştırmaları*, (32), 127-146.
- Güven, M., Kürüm, D. (2006). Öğrenme Stilleri ve Eleştirel Düşünme Arasındaki İlişkiye Genel Bir Bakış. *Sosyal Bilimler Dergisi*, 6(1), 75-89.
- Haladyna, T. M. (1997). *Writing Test Items To Evaluate Higher-Order Thinking*. Allyn And Bacon.
- Hornaman, L. B. (2000). *Public Relations Education And The Public Relations Profession* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). University Of Florida.
- Işık, Ö. & Şimşek, G. (2022). Theoretical Evolution Of Phd Thesis On Public Relations İn Turkey Between 1980-2020. *Selçuk İletişim*, 15(1), 1-26.
- Kara K. (2008). İlköğretim 3. Sınıf Hayat Bilgisi Dersinde Sorgulama Merkezli Etkinliklerle Yapılan Proje Çalışmalarındaki Öğrenci Performansının Değerlendirilmesi (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Çukurova Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Kazancı, M. (2007). Halkla İlişkiler Eğitimi Ve İletişim Fakülteleri. www.prbu.com
- Kazancı, O. (1989). *Eğitimde Eleştirel Düşünme Ve Öğretimi*. İstanbul: Kazancı Kitabevi.
- Keloğlu, E. İ. (2003). Halkla İlişkilerde Tanım, Tarih, Kuram Bağı Ve Eğitimin Doğası

Üzerine Eleştirel Bir İnceleme (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Kökdemir, D. (2012). Üniversite Eğitimi Ve Eleştirel Düşünme. *Pivolka*, 21(7), 16-19.

Lin, N. (1976). *Foundations Of Social Research*. Mcgraw-Hill.

Lipman, M. (2003). *Thinking In Education*. New York: Cambridge University Press.

Nickerson, R. S. (1988). On Improving Thinking Through Instruction. *Review Of Research In Education*, (15), 3-57.

Okay, A. & Okay, A. (2013). Türkiye'de Lisans ve Lisansüstü Halkla İlişkiler Eğitimi: Tezlerin Halkla İlişkiler Alanına Katkısının Kantitatif Bir Çalışması (1984-2007). *Selçuk İletişim*, 5(2), 5-14.

Özdemir, S. (2011). Almanya'da Halkla İlişkiler Eğitimi ve Bir Örnek Analizi Leipzig Üniversitesi Halkla İlişkiler Kürsüsü. S. Yıldırım Becerikli (Der.), *Halkla İlişkiler ve Reklamın Anatomisi Eleştirel Bir Kavrayış*. Ütopya Yayınevi.

Peltekoğlu, F. B. (2011). Halkla İlişkiler Okuryazarı Olabilmek, S. Yıldırım Becerikli (Ed.), *Halkla İlişkiler Ve Reklamın Anatomisi Eleştirel Bir Kavrayış*. Ütopya Yayınevi.

Perkins, D. N. (1987). Thinking Frames: An Integrative Perspective On Teaching Cognitive Skills, İçinde J. B. Baron Et R. J. Stenberg (Der.), *Teaching Thinking Skills: Theory And Practice*. Freeman.

Phillips, D. & Young, P. (2009). *Online Public Relations: A Practical Guide To Developing An Online Strategy In Social Media*. CIPR.

Seferoğlu, S. S., Akbıyık, C. (2006). Eleştirel Düşünme ve Öğretimi. *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, (30), 193-200.

Siegel, L. & Carey, H. R. (1989). *Critical Thinking: A Semiotic Perspective*. ERIC No: ED306554

Solmaz, B., Ergen, Y., Alkan, Ö. (2018). Türkiye'de Lisansüstü Halkla İlişkiler Eğitimi Üzerine Bir Araştırma: Doktora Tezlerinin Halkla İlişkiler Alanına Katkısının Niceliksel İçerik Analizi (2008-2017). *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (39), 236-248.

Solmaz, B., Arslan, A., Oğuz Aydın, B., Duğan, Ö. (2012). Türkiye'de Halkla İlişkiler Lisans Eğitimi Üzerine Bir Değerlendirme. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (27),

253-269.

Spring, J. (1991). *Özgür Eğitim*. (Çev. A. Ekmekçi). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Şimşek, H. (1997). Pozitivizm Ötesi Paradigmatik Dönüşüm Ve Eğitim Yönetiminde Kuram Ve Uygulamada Yeni Yaklaşımlar. *Eğitim Yönetimi*, 3(1), 97-109.

Turk, J. V. (2006). The Professional Bond, The Report Of The Commission On Public Relations Education. <https://www.commissionpred.org/wp-content/uploads/2018/03/Report2-Full.Pdf>

Tokgöz, O. (2006). Türkiye’de İletişim Araştırmalarında İletişim Eğitiminin Rolü Ve Önemi. *Küresel İletişim Dergisi*, (1), 1-12.

Tuncer, M. U. (2011). Halkla İlişkiler Eğitimi Üzerine Bir Eleştiri. *Akdeniz Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi*, (15), 133-144.

Tutar, H., Erdem, A. T. (2020). *Örnekleriyle Bilimsel Araştırma Yöntemleri ve SPSS Uygulamaları*. Seçkin Yayıncılık.

Van Dijk, J. (2016). *Ağ Toplumu*. İstanbul: Kafka Epsilon Yayıncılık.

Varış, F. (1973). *Türkiye’de Lisansüstü Eğitim*. Ankara: A.Ü. Eğitim Fakültesi Yayınları.

Vural, B. A., Yurdakul, N. B. (2004). Halkla İlişkiler Eğitiminde Müfredat Ve Uygulamalar. *International Symposium Communication In The Millennium A Dialogue Between Turkish And American Scholars*, (17), 19.

Watson, G. V., Glaser, M. E. (1964). *Watson-Glaser Critical Thinking Appraisal Manual*. Harcourt.

Wilcox, D. L., Phillip, H. A., Warren K. A. (1995). *Public Relations: Strategies And Tactics*. Harpercollins College Publishers.

Yılmaz, K., Altınkurt, Y. (2011). Öğretmen Adaylarının Eleştirel Pedagoji İle İlgili Görüşleri. *Ahi Evran Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 12(3), 195-213.

